

EWA KOMISARUK

Uniwersytet Wrocławski

 ORCID <http://orcid.org/0000-0002-2572-3550>

BLOKADA LENINGRADU I POSTPAMIĘĆ W POWIEŚCI JELENY CZYŻOWEJ *ГОРОД, НАПИСАННЫЙ ПО ПАМЯТИ*

THE SIEGE OF LENINGRAD AND POSTMEMORY
IN THE NOVEL *CITY WRITTEN FROM MEMORY* BY YELENA CHIZHOVA

In the novel *City Written from Memory* by Yelena Chizhova published in 2019, the siege of Leningrad is inscribed in several different thematic lines. It determines the fate of the family, becomes a reference point for many situations, events and facts. The article is devoted to the process of constitution and slow formation of separate, individual postmemory of the siege in the consciousness of the author's subject. The analysis of the novel's text shows that this process was never uniform, but consisted of several phases, the diversity of which resulted from the factors such as i.a. the age of the post-remembering subject, external (cultural, socio-political) circumstances, family relationships, readiness of memory bearers to share their experience, the ability to express in words the heritage received from them. The article focuses primarily on issues related to the distinctive features of individual phases of postmemory, as well as its impact on the personality of the subject being its owner.

Keywords: Yelena Chizhova, siege of Leningrad, postmemory, collective memory, individual memory, postmemory formation

Opublikowana w 2019 roku powieść Jeleny Czyżowej *Город, написанный по памяти* powstała z potrzeby odtworzenia i zapisania historii rodziny autorki, a ściślej rzecz ujmując, czterech ostatnich jej pokoleń, których losy, związane ściśle z Petersburgiem jako miejscem szczególnym na historycznej, politycznej i kulturowej mapie Rosji, zostały przez to miasto określone i wyznaczone. Makro- i mikrohistoria tworzą w tekście Czyżowej konglomerat wydarzeń, w którym szczególnie jedno z nich — blokada Leningradu — staje się w prowadzonej narracji punktem odniesienia zarówno dla wydarzeń poprzedzających oblężenie, jak i dla sytuacji i faktów późniejszych, powojen-

nych. Blokada, wpisana w kilka różnych linii tematycznych powieści, jest lejtmotywem w jej realistycznych fragmentach, odsłaniających rodzinne dzieje, ale także w metaforycznych, fantasmagorycznych wręcz pasażach, odnoszących się do kwestii autotematycznych czy historiozoficznych.

Powieść Czyżowej jest interesującym materiałem dla rozpatrywania problemów związanych z zagadnieniami doświadczania historii i „uwikłania w historię”, śladami „bycia w historii”, a także z problematyką poruszaną w ramach *memory studies*, takich jak na przykład upamiętnianie, miejsca pamięci, pamięć społeczna, pamięć osobista czy postpamięć. Koncepcja postpamięci, wypracowana przez Marianne Hirsch w odniesieniu do sytuacji dzieci, będących potomkami ocalonych z Zagłady, może być efektywnie stosowana także w innych okolicznościach, na przykład, wobec osób, które dorastały i dojrzewały wśród tych, którzy przeżyli blokadę Leningradu. O uniwersalnym potencjale swojej koncepcji pisała zresztą sama Hirsch, podkreślając, że „może ona również posłużyć do mówienia o pamięci drugiego pokolenia, która dotyczy innych [innych niż Zagłada — E.K.] kulturowych czy zbiorowych wydarzeń i doświadczeń traumatycznych”¹. Zaznaczyć jednak należy, że z ukierunkowanej „postpamięciowo” lektury powieści *Город, написанный по памяти* wynika, iż opowiadana w niej historia bardziej jeszcze niż z kategoriami traumy i posttraumy łączy się z kategoriami smutku, żalu i żałoby². W podsumowaniu tych kilku wstępnych ustaleń podkreślmy więc, że analizując powieść i mówiąc o postpamięci, którą „od pamięci odróżnia pokoleniowy dystans”³, mówić będziemy o procesie, w którym jeden podmiot, jak celnie sformułowała to Hirsch, „daje świadectwo, drugi je odbiera i przekazuje”⁴.

Niewątpliwie na charakter doświadczania historii przez jednostkę, na sposób zapisu tego doświadczania ma wpływ wiele uwarunkowań: wiedza historyczna autora tekstu, jego багаż intelektualny, poglądy polityczne, ukształtowanie ideowe, wrażliwość oraz, co jest szczególnie ważne w rozważaniach postpamięciowych, pokoleniowa przynależność.

¹ M. Hirsch, *Żaloba i postpamięć*, przeł. K. Bojarska, w: E. Domańska (red.), *Teoria wiedzy o przeszłości na tle współczesnej humanistyki*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2010, s. 254–255.

² Por. uwagi na temat relacji postpamięci, smutku, traumy i posttraumy autorstwa Aleksandra Etkinda: А. Эткинд, *Кривое горе. Память о непогребенных*, перев. В. Макарова, Новое Литературное Обозрение, Москва 2016, s. 27.

³ M. Hirsch, *Żaloba i...*, s. 254.

⁴ Tamże, s. 271.

Autorką powieści *Город, написанный по памяти* jest osoba należąca do generacji, której edukacja, dojrzewanie oraz proces socjalizacji przebiegały w czasach nienaznaczonych bezpośrednio przez traumatyczne wydarzenia XX-wiecznej historii. Rewolucja bolszewicka 1917 roku, wojna domowa, stalinowskie represje lat 30., blokada Leningradu i ewakuacja z oblężonego miasta funkcjonują w jej świadomości i w jej pamięci indywidualnej jako wydarzenia zapośredniczone, pochodzące z doświadczenia innych, jako szczególny rodzaj dziedzictwa („блокадные гены”) otrzymane od prababki i matki. Pisząc powieść, sięgała Czyżowa także do wielu innych źródeł. W tekście pojawiają się opatrzone przypisami odniesienia do ego-dokumentów, stron internetowych, literatury naukowej, przytaczane są także — zapisane wcześniej na nośnikach elektronicznych — słowa bezpośrednich świadków. Fakty, będące w chwili powstawania powieści elementami pewnego uporządkowanego kontekstu historycznego, konfrontowane są z relacjami osób, dla których były one elementami kontekstu ich życia, kontekstu dynamicznego i nieuporządkowanego. Przedstawicielka „pokolenia post-” patrzy na nie z perspektywy „swojego” czasu — mówiąc wprost, wie, „jak to się skończyło”, zna wagę poszczególnych wyborów oraz ich następstwa. Wiedzy tej pozbawieni byli jej przodkowie, którzy ograniczani przez czas i miejsce, owo „tu i teraz”, w którym byli zanurzeni, kierowali się w swych poczynaniach codziennym doświadczeniem, zdrowym rozsądkiem oraz intuicją, która niekiedy ratowała życie, a innym razem nieomal doprowadzała do tragedii.

Zawartość faktograficzna powieści *Город, написанный по памяти* potwierdza oraz ugruntowuje tę wiedzę o blokadzie Leningradu, którą przyniosły w ostatnim dziesięcioleciu często przywoływane i cytowane publikacje Siergieja Jarowa⁵, Nikity Łomagina⁶, Władimira Piankiewicza⁷, Tatiany Woroniny⁸ oraz innych badaczy. Niewątpliwą

⁵ С. Яров, *Блокадная этика. Представления о морали в Ленинграде в 1941-1942 гг.*, Центрполиграф, Москва 2013; Того же, *Повседневная жизнь блокадного Ленинграда*, Молодая гвардия, Москва 2013.

⁶ Н. Ломагин, *Неизвестная блокада*, Нева, Москва–Санкт-Петербург 2002, Того же, *В тисках голода. Блокада Ленинграда в документах германских спецслужб, НКВД и письмах ленинградцев*, Аврора-дизайн, Санкт-Петербург 2014.

⁷ В. Пянкевич, *Люди жили слухами. Неформальное коммуникативное пространство блокадного Ленинграда*, Владимир Даль, Санкт-Петербург 2014.

⁸ Т. Воронина, *Помнить по-нашему. Социалистический историзм и блокада Ленинграда*, Новое Литературное Обозрение, Москва 2018.

wartością utworu Czyżowej jest wpleciony w narrację obraz konstytuowania się, powolnego formowania się w świadomości podmiotu jednostkowej postpamięci. Proces ten nigdy nie miał jednolitego charakteru, lecz składał się z kilku faz, których zróżnicowanie wynikało z takich między innymi czynników jak wiek postpamiętającego podmiotu, okoliczności zewnętrzne (kulturowe, społeczno-polityczne), rodzinne relacje interpersonalne, gotowość nosicieli pamięci do dzielenia się swym doświadczeniem, umiejętność wyrażenia w słowach otrzymanego dziedzictwa. W niniejszym szkicu uwaga skupiona będzie przede wszystkim na kwestiach dotyczących cech dystynktywnych poszczególnych faz kształtowania się postpamięci, a także jej wpływu na osobowość podmiotu wypowiedzi.

FAZA „SPECJALNEJ PÓLECZKI”

Pierwsza faza formowania się postpamięci (nazwijmy ją umownie, wykorzystując funkcjonującą w powieści Czyżowej metaforę, fazą „specjalnej półeczki”), rozpoczyna się we wczesnym dzieciństwie narratorki, kiedy jej osobowość dopiero się kształtuje pod wpływem zbieranych doświadczeń i zdobywanej wiedzy o świecie zewnętrznym. Ważne w przedstawionym w powieści przypadku jest to, że kilkuletnie dziecko wychowywane w domu przez osoby bliskie mu emocjonalnie (prababkę i matkę) nie jest poddawane socjalizacji w placówkach wychowania przedszkolnego, nie ma kontaktu ze zinstytucjonalizowaną edukacją. Na wykształcającą się postpamięć nie oddziałują więc w tym czasie czynniki, będące elementami oficjalnej, kolektywnej polityki pamięci.

W powieści Czyżowej postpamięć „kielkuje” i rośnie w środowisku doskonale dziecku znanym, postrzeganym przez nie jako bezpieczne i przewidywalne. Czynnikiem, który umożliwi powstanie w jego świadomości obszaru formującego się z czasem w mentalną przestrzeń postpamięci o blokadzie jest uwrażliwienie dziewczynki na istniejące w życiu dorosłych i uzewnętrzniające się czasami tajemnicze znaki, będące śladami zetknięcia się w przeszłości z czymś, co współtworzy w mniemaniu dziecka jakąś zagadkową, skrywaną przed nim historię. Kilkulatka wyławia ze słyszanych w domu rozmów intrygujące, obco brzmiące zbitki słów, które — skorelowane ze specyficzną intonacją głosu dorosłych, ich mimiką, gestami czy reakcjami — przykuwają jej uwagę, każą domyślać się, że kryją się za nimi jakieś tajemnicze

fakty. Usłyszane zwroty (*мягкие части, мальчики не живут*) zapamiętuje: odkłada na wydzieloną w swej pamięci „specjalną półeczkę”, traktując je jak szczególnie cenne eksponaty. Na marginesie tych uwag warto dodać, że metafora „specjalnej półeczki” łączy się pojęciowo z takimi obiektami jak biblioteczne półki, regały w archiwach czy miejsca na zbiory specjalne, które kojarzą się w sposób oczywisty z czynnościami przechowywania, magazynowania, chronienia, archiwizowania świadectw i dokumentów, czyli tworzenia miejsc i warunków dla gromadzenia różnych nośników pamięci.

Powracając do głównego wątku rozważań i kwestii wartościowania zbieranych przez dziecko śladów, należy podkreślić, że choć nie rozumie ono ich znaczenia, bo powtarzane w specjalny sposób przez bliskie osoby słowa nie mają w jego świecie żadnych ekwiwalentów, to jest przekonane, że kryje się za nimi coś wyjątkowo ważnego. O sens i istotę tych słów odważy się zapytać jako pięcioletka. Reakcją dorosłych na zadane przez dziecko pytanie jest zamilknięcie. Reakcją dziecka na zamilknięcie dorosłych jest obranie taktyki „przyczajenia się”: udawanie pełnej obojętności wobec tajemnicy w oczekiwaniu na pojawienie się słów, które — tego pięcioletka była pewna — musiały w domu znów zabrzmieć, bo były nieodzowną częścią jakiegoś ważnego doświadczenia dorosłych. Zbierane w sekrecie przed bliskimi i układane na specjalnej półeczce, jak w szczególnego rodzaju skarbczyku zwroty odnosiły się — czego jako dziecko nie mogła wiedzieć — do traumatycznych, drastycznych doświadczeń blokady: widocznej wszędzie śmierci, cierpienia, głodu, kanibalizmu, zezwierzęcenia. Istniejący tu pewien rodzaj napięcia między doświadczeniem a jego werbalną reprezentacją, czyli językiem, który powinien je oddawać, nie wynika z tego, że dorośli nie potrafią wyartykułować swoich przeżyć. Ich zamilknięcie wynikać może z chęci ochrony konstrukcji psychicznej dziecka przed negatywną i destabilizującą siłą własnych wspomnień. Słowa odnoszące się do blokady miały pozostać nieczytelne dla dziecka, miały skrywać przerażający sens wydarzeń, jakie je zrodziły. Dlatego prababka i matka operują aluzją i niedomówieniem, stosują zbitki słów czytelne tylko dla nich. Ale właśnie te niejasne dla kilkulatek, „ciemne słowa”, będące śladami ekstremalnie tragicznych wydarzeń, których raniąca i destrukcyjna moc wciąż przeraża bezpośrednich świadków, dają początek, są zacznym postpamięci o blokadzie.

Dodać należy, że przedstawicielka pokolenia *postblokadników* już w dzieciństwie zaczyna postrzegać generację *blokadników* jako

specyficzną grupę, funkcjonującą według jakiegoś sekretnego, nieujętego w paragrafy statutu, grupę, tworzącą „tajny zakon”, którego istnienie oparte jest na fundamencie stworzonym nie tyle z ogólnych, powszechnie akceptowanych norm, ile z ich własnych, „osobnych” zasad.

Wyraźnie widać, że cechy pierwszej fazy wykształcania się postpamięci o blokadzie wpisują się w mglistą przestrzeń przeczucia, niejasnych wrażeń, odniesień do świata nieomal baśniowego. Jest tu miejsce na tajemnicę, sekretne zaklęcia i rytuały. Przebieg tego etapu charakteryzuje intuicyjność ocen i wartościowania doświadczenia innych. Zasób postpamięci tej fazy, obejmujący zebrane przez dziecko znaki i ślady, cechuje enigmatyczność i niedopowiedzenie. Za towarzyszące jej powstawaniu emocje uznać należy melancholię, żal oraz przeczucie bliskości śmierci.

Ten odziedziczony po przodkach багаż pamięci staje się w odczuciu kilkuletniego dziecka czymś, co je wyróżnia, ale też naznacza piętnem smutku. Czyżowa pisze o tym następująco:

моя душа, только-только явившаяся из вечности, знает и помнит больше, чем я — ее земная оболочка — способная осознать. Память о непрожитом, о том, что случилось до моего рождения, стала источником глубокой и неосознанной печали, которая преследовала меня сколько я себя помню. С самых первых лет⁹.

Autorka powieści **nazwie to po latach pamięcią wrodzoną** («врожденной памятью»), akcentując przy tym: «У нас, детей и внуков блокадников, особая память. Как, впрочем, и судьба» (s. 171).

FAZA „ZASUSZONEGO EKSPONATU»

Druga faza procesu formowania się postpamięci (nazwijmy ją, wykorzystując obecny w powieści Czyżowej obraz, fazą „zasuszonego eksponatu”) obejmuje lata edukacji szkolnej narratorki, kiedy wyposażona w postpamięć dziewczynka jako „posiadaczka własnej historyczno-rodzinnej półeczki” będzie konfrontować jej zawartość z oficjalnie rozpowszechnianym obrazem blokady. Ujawniająca się przy tym rozbieżność może zostać określona jako konflikt między pamięcią indywidualną a zbiorową, będącą, jak podkreślają badacze tej

⁹ Т. Воронина, *Помнить по-нашему. Соцреалистический историзм и блокада Ленинграда*, Новое Литературное Обозрение, Москва 2018.

problematyki, „niezwykle użytecznym narzędziem do podtrzymywania więzi społecznych, utrwalania struktur władzy oraz mobilizowania i legitymizowania działania”¹⁰ tejsze władzy.

Czyżowa zaznacza, że nie polemizowała wówczas z takimi aktywnie obecnymi w oficjalnej przestrzeni hasłami, jak „несгибаемая стойкость ленинградцев” czy „подлинный героизм жителей блокадного города”, chociaż wyczuwała istnienie rozżewu między sensem, jaki nadawali tym słowom jej bliscy a sensem, jaki był przypisywany im w szkole. To, czym była karmiona na nudnych lekcjach historii, na spotkaniach z weteranami wojennymi czy klasowych wycieczkach do muzeum blokady, przeczyło niewyraźnemu wprawdzie, ale jednak całościowemu, intensywnie emocjonalnemu obrazowi blokady, który — jak sama pisze — żył w jej sercu. Tego właśnie obrazu, naznaczonego przez wiedzę o wymagających nadludzkiego wysiłku codziennych zmaganiach leningradczyków o przeżycie, żadne inne fakty, pseudo-fakty, pół-prawdy nie mogły zmienić. Bardziej wiarygodna była dla dziewczynki prababka Dunia, jej doświadczenie, jej pamięć. Dunia

разговоров о „блокадном героизме” избегала. Когда слышала по радио, поджимала губы. В ее лице что-то натягивалось, дрожало невидимой струной (так во мне и осталось: „героизм” — дрожь и бабушкины горькие морщины, вниз, от углов рта). Для нее блокада — тяжкая повседневность (s. 128).

Konflikt między pamięcią indywidualną a zbiorową szczególnie wyraźnie widoczny był w podejściu do śmierci głodowej „blokadników”. Według rozpowszechnianych w szkole narracji głód posiadał szczególną wartość, umożliwiał bowiem umierającym mieszkańcom miasta, którzy swój los przyjmowali jakoby z godnością i pełną świadomością, okazanie ofiarnej wytrwałości. Natomiast według narracji bliskich ludzie ci odchodzili w męczarniach, należało im się więc współczucie, a nie podziw.

Dwunastoletnia nosicielka postpamięci musi zmierzyć się z jeszcze jednym problemem, którego istota zawiera się w opozycjach prawda–fałsz oraz cenne–bezwartościowe. Paradoksalnie to, co dla niej jest prawdziwe, co zebrała i umieściła na swojej „specjalnej półeczce”, traktując jak „tajemne złote okruchy pamięci”, w przestrzeni publicznej nie jest uważane za wartość. W przestrzeni tej elementom

¹⁰ I. Irwin-Zarecka, *Konflikty pamięci*, w: P. Majewski, M. Napiórkowski (red.) *Antropologia pamięci. Zagadnienia i wybór tekstów*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018, s. 434.

mikrohistorii, jednostkowemu doświadczeniu nie przyznaje się prawa do swobodnego istnienia. Dociera do niej fakt, że ludzie z różnych powodów wołają fałsz. Świadomość tego faktu rodzi dyskomfort, frustrację i wywołuje w niej nawet pewien rodzaj strachu. Stąd blisko już do zahamowania procesu pielęgnowania postpamięci. Pamięć oficjalna jej nie zastąpi, bo jest martwa, wyabstrahowana z rzeczywistości, obca. Za symptomatyczną w tym kontekście uznać można reakcję nastolatki, wywołaną widokiem jednego z obiektów, eksponowanych w Muzeum blokady Leningradu. Czyżowa wspomina:

Он лежал на весах под стеклянным колпаком, из-под которого будто нарочно (для пущей, что ли сохранности экспоната) выкачали воздух: добавив бедному кусочку мучений — как прикажете лежать, задохнувшись? Мне эта спекшаяся смесь жмыха с отрубями показалась хлебной мумией — вроде древнеегипетского Пе-те-се из собрания Эрмитажа (не мудрствуя лукаво, мы называли его Петес). Не упокоенный, а выставленный на всеобщее обозрение, этот кусочек хлеба будил во мне жалость. Но какую-то отстраненную, во всяком случае, не имеющую отношения к целокупному образу блокады — будто события, свидетелем которых он, бедный, оказался, отстояли от этого образа так же далеко, как Петес от меня: подобно древнему египтянину, они терялись в египетской тьме (s. 200–201).

W intencji muzealników ów kawałek kartkowego chleba (współcześni badacze nazwaliby go semioforem¹¹), wyeksponowany w umieszczonym na wadze próżniowym pojemniku, miał stać się znakiem konstytutywnym dla wspomnień o blokadzie, ale dla nastoletniej uczennicy był znakiem czegoś odległego w czasie, nierzeczywistego, zdekontekstualizowanego, przez co symbolizował raczej „wysychającą”, „więdnącą” pamięć o blokadzie, niż odsyłał do prawdziwego jej obrazu.

Zanikowi postpamięci o blokadzie zapobiega wówczas „блокадный наказ”, imperatyw pamięci, uformowany jeszcze w dzieciństwie (w fazie „specjalnej półeczki”). Charakteryzując w powieści jego istotę, podkreśla Czyżowa irracjonalizm odczuwanej wówczas potrzeby pamiętania oraz towarzyszący tej potrzebie smutek, który powodował, że na życie — to własne i to obok — patrzyła z naznaczonym tragizmem dystansem. W sytuacjach, w których zwykły człowiek, nieobciążony rodzinną pamięcią o wojnie i blokadzie, znajdował powód do zasmucenia lub zadumy, ona wpadała w rozpacz. Życie bez tej roz-

¹¹ K. Pomian, *Historia kultury, historia semioforów*, w: P. Majewski, M. Napiórkowski (red.) *Antropologia pamięci. Zagadnienia i wybór tekstów*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018, s. 108–113.

paczy i towarzyszącej jej goryczy (które świadomie w sobie jątrzyła i pogłębiała) wydawało jej się puste, pozbawione ważnego fermentu, określającego nawet nie tyle *modus* samego istnienia, ile jego sens, istotę. Postpamięć o oblężeniu stała się czynnikiem niezwykle ważnym dla kształtowania się tożsamości i samoświadomości mieszkanki Leningradu. Czyżowa ujęła to następująco:

Говоря философским языком, я ощутила себя не «природным человеком», чья судьба — бессловесно и безропотно раствориться [sic! — Е.К.] в густом потоке поколений, а монадой, имеющей свое предназначение во вселенной (s. 202).

FAZA „WEWNĘTRZENGO KAMERTONU”

W dwóch pierwszych fazach formowania się postpamięci o blokadzie bardziej aktywny w relacji podmiot postpamiętający—pamięć jest element drugi, co nie oznacza, że podmiot zachowuje się wówczas całkowicie bezrefleksyjnie i pasywnie. Jednak to w fazie trzeciej, którą nazywam, wykorzystując określenie Czyżowej, fazą „wewnętrznego kamertonu”, aktywność podmiotu wyraźnie zwiększa się, ukierunkowując się na zdobywanie materiału, gromadzenie go (magazynowanie), porządkowanie, poddawanie refleksji, która oscylować będzie wokół wielu różnorodnych kwestii (etycznych¹², historiozoficznych, politycznych, autotematycznych), takich choćby jak milczenie i przełamywanie milczenia świadków, wiarygodność świadectw, kwestie wstydu oraz poczucia winy tych, którzy przeżyli, język narracji o blokadzie, odpowiedzialność postpamiętających.

W fazie trzeciej mamy do czynienia z działaniem podmiotu w pełni dojrzałego, intelektualnie niezależnego, posiadającego syntetyczną wiedzę o tamtym czasie i — przede wszystkim — cywilną odwagę do formułowania bezkompromisowych sądów i ocen tego, co działo się (i wciąż dzieje) w przestrzeni publicznej w odniesieniu do pamięci o oblężeniu miasta. Postpamiętający podmiot z pełną świadomością wykorzystuje powstały w nim już wcześniej, a teraz wyraźnie silniejszy „wewnętrzny kamerton blokady” (termin Czyżowej), który jest, mówiąc metaforycznie, „strażnikiem prawdy”, pełni funkcję „miary rzeczy”, wskazującej fałszywe tony w upublicznianych na temat tam-

¹² „В блокадном Ленинграде этих способов [выживания — Е. К.] не так уж много. Некоторые из них противоречат «довоенной» морали — но этический аспект я, не пережившая смертного времени, *заведомо* оставляю в стороне”(s. 120).

tych tragicznych wydarzeń materiałach, pomaga ocenić je w kategoriach swoje–obce, prawdziwe–fałszywe. Jest też ów kamerton symbolem wewnętrznego imperatywu, pragnienia i potrzeby zaświadczenia prawdy, zapisania i uchronienia od zapomnienia tego, co przechowały w pamięci osoby najbliższe, które blokada dotknęła bezpośrednio. Opowiadając o niej w powieści, narrator odnosi się do pamięci zapośredniczonej, otrzymanej w charakterze rodzinnego spadku, unikalnego i wyjątkowego.

Jeszcze raz należy podkreślić, że potrzeba upamiętnienia tego, co albo znalazło się na marginesie, albo zostało wyrugowane z nurtu oficjalnego dyskursu o blokadzie, wiąże się ściśle z kwestią zaświadczenia prawdy będącej dla postpamiętającej wartością nadrzędną, prawdy często trudnej, traumatyzującej.

W powieści wyeksponowana jest opinia, że kłamstwo i manipulowanie historią w pierwszej kolejności dotknęły wewnętrznych sensów i moralnych mechanizmów historii — im czasowo dalej od blokady, tym z większym sukcesem propagowano mity na jej temat, pewne fakty przemilczano, sens innych odwracano. Wpisuje się w ten kontekst polityka władz Leningradu, dotycząca, na przykład, miejsc pochówku ofiar blokady. Na Cmentarzu Piskariowskim utworzono wprawdzie Memoriał, ale wiele grobów (jak choćby na cmentarzu Wołkowskim) zostało zrównanych z ziemią, „zamaskowanych” nasadzeniami drzew i krzewów. Przedstawicielka „pokolenia post-” za puste uznaje więc słowa, układające się w często cytowaną frazę umieszczoną na pomniku Matki-Ojczyzny. Pisze:

«Никто не забыт, ничто не забыто». Остальные — «никто и звать их никак»: тех, кому выпало лечь в другие рвы, сровняли с землей. Ровные места замаскировали, утыкав свежими саженцами. Из-под этой земли несет могильным холодом, но городские власти холод не пугает: здесь не их — здесь чужая Смерть (s. 156).

Przeszłość miała być martwa, miała przypominać „zasuszony eksponat”, dlatego indywidualną pamięć o oblężeniu zamykano w blokadzie milczenia. W jednym ze swoich publicystycznych wystąpień Czyżowa, wskazując najważniejsze wątki swojej książki, raz jeszcze podkreśla, że tego rodzaju działania inicjowali i wspierali spadkobiercy ideologii radzieckiej, wpadający w furję, ilekroć zetknęli się z myślą o blokadzie, wykraczającą poza oficjalny dyskurs. Ich pamięć o blokadzie nie obejmuje cierpienia głodujących, ponieważ wyraża się poprzez monumentalizm pomników i pompatyczność uroczystości,

podczas których z patosem opiewane jest bohaterstwo mieszkańców Leningradu, broniących swojego miasta przed „hitlerowskimi hordami”. Temat męki i cierpienia ludności w obliczu dzisiejszej militarystycznej retoryki pojawia się rzadko, jakby przypadkowo¹³.

Istotne miejsce w powieści zajmują także związane z problematyką postpamięci zagadnienia autotematyczne, dotyczące zarówno sposobu prowadzenia narracji przez świadków blokady, wypowiadających po latach swoje doświadczenie, jak i języka, używanego przez podmiot postpamiętający do zapisu przekazywanych mu wspomnień. Zebrane wspomnienia przekładane są na język współczesnej epoki, język nowej rzeczywistości historycznej. By nie utraciły swej wartości, ważna jest odpowiedzialność „tłumaczy”, wszystkich tych, którzy selekcjonują fakty, przekładają je i scalają.

UWAGI KOŃCOWE

W powieści *Город, написанный по памяти*, powieści o dawaniu świadectwa i o świadkowaniu drugiego stopnia, Jelena Czyżowa odzyskuje i ujawnia dla międzygeneracyjnej wspólnoty pamięci wspomnienia swoich najbliższych, bezpośrednich uczestników koszmaru blokady Leningradu, koncentrując przy tym uwagę na własnym doświadczeniu stawania się nosicielem postpamięci. Proces ten, układający się w kilka opisanych w artykule faz, jest zmaganiem się z trudną, traumatyzującą materią. Stawanie się, bycie i pozostawanie podmiotem postmemorialnego doświadczenia oznacza często, zwłaszcza w konfrontacji z uwikłaną w oficjalny dyskurs państwowy kolektywną pamięcią o blokadzie, walkę o prawo do własnej narracji, do artykułowania jednostkowej pamięci indywidualnej.

REFERENCES

Chizhova, Elena. “Das doppelt verriegelte Gedächtnis — die Wahrheit über die Blockade Leningrads war in Russland lange ein strikt gehütetes Tabu.” *Neue Zürcher Zeitung* 6.05.2019. 13.05.2019 <<https://www.nzz.ch/meinung/tabuisierte-blokade-leningrads-war-in-russland-lange-ein-strikt-gehuetetes-tabu>>

¹³ E. Chizhova, *Das doppelt verriegelte Gedächtnis — die Wahrheit über die Blockade Leningrads war in Russland lange ein strikt gehütetes Tabu*, „Neue Zürcher Zeitung”, 6.05.2019, <https://www.nzz.ch/meinung/tabuisierte-blockade-leningrads-das-gedaechtnis-meiner-familie-doppelt-verriegelt-war-von-innen-und-von-aussen-ld.1466171> (13.05.2019).

BLOKADA LENINGRADU I POSTPAMIĘĆ...

- kade-leningsk-das-gedaechtnis-meiner-familie-doppelt-verriegelt-war-von-
innen-und-von-aussen-ld.1466171>.
- Chizhova, Yelena. *Gorod, napisanny po pamyati*. Moskva: AST, 2019 [Чижова, Елена. *Город, написанный по памяти*. Москва: АСТ, 2019].
- Etkind, Aleksandr. *Krivoje gore. Pamyat' o nepogrebennykh*, Transl. **Makarov, Vladimir**. Moskva: Novoye Literaturnoye Obozreniye, 2016 [Эткинд, Александр. *Кривое горе. Память о непогребенных*, перевод Владимир Макаров, Москва: Новое Литературное Обозрение, 2016].
- Hirsch, Marianne. “Żaloba i postpamięć.” Transl. Bojarska, Katarzyna. *Teoria wiedzy o przeszłości na tle współczesnej humanistyki*. Ed. Domańska, Ewa. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010, 247–280.
- Irwin-Zarecka, Iwona. “Konflikty pamięci.” Transl. Dobrosielski, Paweł. *Antropologia pamięci. Zagadnienia i wybór tekstów*. Ed. Majewski, Paweł. Napiórkowski, Marcin. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2018, 433–447.
- Lomagin, Nikita. *Neizvestnaya blokada (v dvukh knigakh)*. Moskva–Sankt-Peterburg: Neva, 2002 [Ломажин, Никита. *Неизвестная блокада (в двух книгах)*. Москва–Санкт-Петербург: Нева, 2002].
- Lomagin, Nikita. *V tiskakh goloda. Blokada Leningrada v dokumentakh germanskikh spetssluzhb, NKVD i pis'makh leningradtsev*. Sankt-Peterburg: **Avroradizajn**, 2014 [Ломажин, Никита. *В тисках голода. Блокада Ленинграда в документах германских спецслужб, НКВД и письмах ленинградцев*. Санкт-Петербург: Аврора-дизайн, 2014].
- Pomian, Krzysztof. “Historia kultury, historia semioforów.” *Antropologia pamięci. Zagadnienia i wybór tekstów*. Ed. Majewski, Paweł. Napiórkowski, Marcin. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2018, 108–113.
- Ryankevich, Vladimir. *Lyudi zhili slukhami. Neformal'noye kommunikativnoye prostranstvo blokadnogo Leningrada*. Sankt-Peterburg: Vladimir Dal', 2014 [Пянкевич, Владимир. *Люди жили слухами. Неформальное коммуникативное пространство блокадного Ленинграда*. Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2014].
- Voronina, Tat'yana. *Pomnit' po-nashemu. Sotsrealisticheskiy istorizm i blokada Leningrada*, Moskva: Novoye Literaturnoye Obozreniye, 2018 [Воронина, Татьяна. *Помнить по-нашему. Социалистический историзм и блокада Ленинграда*, Москва: Новое Литературное Обозрение, 2018].
- Yarov, Sergey. *Blokadnaya etika. Predstavleniya o morali v Leningrade v 1941–1942 gg.* Moskva: Tsentrpoligraf, 2013 [Яров, Сергей. *Блокадная этика. Представления о морали в Ленинграде в 1941–1942 гг.* Москва: Центрполиграф, 2013].
- Yarov, Sergey. *Povsednevnyaya zhizn' blokadnogo Leningrada*. Moskva: Molodaya gvardiya, 2013 [Яров, Сергей. *Повседневная жизнь блокадного Ленинграда*, Москва: Молодая гвардия, 2013].